

STUDIA

Redactie door Valerie VRANCKEN

Registreren, corresponderen en bewaren

*Archiefvorming in stedelijke en familiale context in
de vroegmoderne tijd*

Offprint

D'HAENE, Emma (2026). De Kortrijkse zekerboeken en registers van de huisgelden.

In Valerie VRANCKEN (red.), *Registreren, corresponderen en bewaren : Archiefvorming in stedelijke en familiale context in de vroegmoderne tijd* (Studia, 180, pp. 67–83). State Archives of Belgium.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20467679>

Registreren, corresponderen en bewaren

*Archiefvorming in stedelijke en familiale context in
de vroegmoderne tijd*

Acta van de studiedagen gehouden op 15 maart en 3 september 2019 te Leuven

Redactie door
Valerie VRANCKEN

Brussel
2026

ALGEMEEN RIJKSARCHIEF
EN
RIJKSARCHIEF IN DE PROVINCIËN

STUDIA

180

© Rijksarchief in België, 2026
Ruisbroekstraat 2-6, 1000 Brussel (België)
<http://www.arch.be>

De digitale versie van deze publicatie wordt verspreid onder de
Creative Commons-licentie CC BY-NC-ND 4.0.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20465480>

ISBN 978 94 6391 634 9
D/2026/531/038
Publicatienummer : 6675

De Kortrijkse zekerboeken en registers van de huisgelden

EMMA D'HAENE

Toen er nog geen sprake was van een gecentraliseerde en gelijkvormige manier om grondbelastingen te heffen, vóór de invoering van het kadaster (1835),¹ ontwikkelden plaatselijke overheden verschillende documenttypes om een overzicht te kunnen bewaren van gegevens betreffende de onroerende goederen binnen hun ressort. Het kon dan onder meer gaan om documenten die gebruikt werden voor de inning van belastingen of voor de registratie van hypothecaire rentes en eigendomsveranderingen. Tot de bekendste en meest bestudeerde prekadastrale bronnen behoren onder meer de landboeken die als basis dienden voor de belastingheffing in plattelandsgemeenschappen.²

De inning van belastingen en de registratie van hypothecaire rentes en eigendomsmutaties ging in een stedelijke context doorgaans gepaard met extra uitdagingen. Geconfronteerd met gelijkaardige noden op dit vlak, kwamen in verschillende steden gelijkaardige prekadastrale bronnenreeksen tot stand. Dit is bijvoorbeeld het geval in Kortrijk, waar twee belangrijke reeksen doen denken aan bepaalde reeksen uit de Brugse en Gentse stadsarchieven. Deze soms onbekende en onbeminde prekadastrale bronnen bevatten een schat aan informatie. In Kortrijk maken de registers van de huisgelden en de zekerboeken het bijvoorbeeld mogelijk om de rijke geschiedenis van een woning te achterhalen.

In deze bijdrage sta ik in het bijzonder stil bij de Kortrijkse registers van de huisgelden, die lange tijd onderbelicht bleven. Hierbij wordt ingegaan op de vorm en inhoud van dit brontype, het ontstaan en gebruik ervan, en zijn plaats binnen de stedelijke archiefvorming. Nadien bespreek ik ook kort de zekerboeken, een verwante reeks prekadastrale bronnen die in andere steden vaak bekend staan als wijkboeken. Er is slechts weinig geweten over de registers van de huisgelden en de zekerboeken in de Kortrijkse context. Het nut dat gelijkaardige reeksen in andere steden hebben voor onder meer huizenonderzoek zorgde ervoor dat deze reeksen de voorbije decennia reeds werden besproken in verschillende Vlaamse gidsen voor huizengeschiedenis. Dit gebeurde onder meer in Antwerpen, Brugge en Mechelen (wat betreft de zekerboeken/wijkboeken) en Gent (wat betreft de registers van de huisgelden).³ Dat de Kortrijkse varianten tot voor kort slechts werden geraadpleegd door enkelingen is niet

¹ Over het kadaster en andere (pre-)kadastrale bronnenreeksen, zie KETELAAR E., *Archiving people. A social history of Dutch archives*, 's Gravenhage, 2020, p. 139-164.

² Voor een overzicht van andere bronnen met betrekking tot de registratie van onroerende goederen, zie onder meer BEYLS P. (ed.), *Ex cultura abundantia. Onderzoeksgids Oost-Vlaamse landboeken, prijsjijboeken, gebruikboeken, ommelopers en kaarten (Miscellanea Archivistica. Studia, CLV)*, Brussel, 2016 en G. VAN SYNGHEL (ed.), *Broncommentaren 4: Bronnen betreffende de registratie van onroerend goed in Middeleeuwen en Ancien Régime*, Den Haag, 2001, geraadpleegd via resources.huygens.knaw.nl/broncommentaren/retro.

³ CHARLES L. e.a. (ed.), *Huizenonderzoek in Gent. Een handleiding*, Gent, 1994; CHARLES L., EVERAERT G. en LALEMAN C. (ed.), *Erf, huis en mens: huizenonderzoek in Gent*, Gent, 2001; DENEWETH, H. (ed.), *Een huis in Brugge: vademecum voor de historische studie van woningen, eigenaars en bewoners*, Brugge, 2001; MARINUS M. J., *Huizengeschiedenis in het Antwerpse Stadsarchief*, Antwerpen, 2005; VAN LANGENDONCK L., *Handleiding voor historisch huizenonderzoek in de Mechelse binnenstad tot 1800*, onuitgegeven studie, 2005.

verwonderlijk, aangezien nog niemand de tijd had genomen om beide Kortrijkse reeksen te analyseren. De reeksen werden pas bij het verschijnen van de *Gids Huizengeschiedenis Kortrijk* in 2019 beter ontsloten voor het grote publiek.⁴ Via een uitgebreide brontypologische analyse wil ik in deze bijdrage een aanzet geven tot verder onderzoek.

Ontstaan, kenmerken en functie van de registers van de huisgelden

Wat zijn de registers van de huisgelden? Het betreft een geheel van registers en katernen waarin kadastrale en fiscale informatie over gebouwen en percelen in de Kortrijkse binnenstad en binnen het Schependom – die samen het ressort van het stadsbestuur vormden – werd bijgehouden. Dit gebeurde in het kader van de inning van de huisgelden. Het huisgeld was een stedelijke belasting waarbij de twintigste penning werd geïnd, of vijf procent van de jaarlijkse huurwaarde van onroerende goederen. Met de opbrengst ervan betaalde de stad in de late zeventiende en de achttiende eeuw haar aandeel in de beden, een belasting die betaald diende te worden aan de centrale overheid. De Vlaamse stedelijke besturen mochten vanaf 1632 zelf kiezen hoe ze hun aandeel in de beden betaalden.⁵ In Gent dateren de oudste experimenten met het huisgeld uit de zestiende eeuw, en na 1632 zocht het Gentse bestuur naar een manier om de inning van het geld dat gebruikt werd voor de betaling van haar vaste aandeel in de vorstelijke beden vlot te doen verlopen. Aanvankelijk gebeurde dat via het schouwgeld. Al snel startte het bestuur de zoektocht naar een beter alternatief, waarna het schouwgeld werd vervangen door de huisgelden.⁶

Uit een lijst van betalingen uit 1680 blijkt dat de eerste en niet-systematische inning van deze belasting in Kortrijk niet in verband moet gebracht worden met de vorstelijke bede, maar met de laat-zeventiende-eeuwse oorlogstroebelen. Kortrijk leed tijdens de tweede helft van de zeventiende eeuw onder de vele bezettingen door het Franse leger. Na deze bezettingen werd de inkwartiering van de 'eigen' soldaten nodig geacht. Inwoners konden deze vaak gevreesde inkwartiering in 1680 afkopen door de betaling van huisgelden.⁷ Vanaf welk jaar deze belasting door iedereen moest betaald worden, en hoe de administratie het te betalen bedrag berekende, is nog onduidelijk. Wel is zeker dat de eerste volwaardige legger, die al zes jaar na de eerste inning werd opgesteld, rekening hield met elk privaat onroerend goed in de Leiestad. Het is mogelijk dat de dure oorlogen een zware last waren voor de schatkist van de centrale overheid, en dat de schade die deze troebelen in de stad berokkenden ook wogen op de stadsfinanciën. Een systematische inning van belastingen zorgde voor een regelmatige instroom van liquide middelen.

Vóór de systematische inning van de huisgelden op het einde van de zeventiende eeuw betaalde de stad het aandeel in de beden onder meer met inkomsten uit accijnzen en renten. Het Kortrijkse stadsbestuur koos pas later voor een inning via de twintigste penning of het huisgeld.⁸ In de jaarlijkse aankondiging van de inning op het kantoor van

⁴ D'HAENE E., *Gids Huizengeschiedenis Kortrijk. Een handleiding voor historisch onderzoek*, Kortrijk, 2019.

⁵ CHARLES L., *De Gentse registers van het huisgeld als kadastrale bron: mogelijkheden en beperkingen*, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 1992, XLVI, p. 154.

⁶ CHARLES, *De Gentse registers van het huisgeld*, p. 156.

⁷ Rijksarchief Kortrijk (=RAK), *Oud stadsarchief Kortrijk (=OSAK)*, nr. 5725: militaire logementen en afkoop ervan met huisgelden.

⁸ Bijvoorbeeld RAK, OSAK, nr. 751/005: rekening van Franchois Braije, gewezen ontvanger van de stad Kortrijk, van de ongelden op bier, wijn en andere eetwaren, om de beden te betalen 1628-1636; RAK, OSAK, nr. 6203: rentebrief (...) De rente werd verkocht met het oog op het betalen van het aandeel van de stad in de beden 1641-1642.

de ontvanger van de huisgelden staat dat die inning inderdaad gebeurde “*tot secours van het opbringen ende betaelen van stadts quote in het subsidie aen sijne keyserlijke ende catholique majesteyt.*”⁹ De eerste sporadische en later systematische inning van deze stedelijke belasting resulteerde in de vorming van diverse bronnenreeksen die de stedelijke administratie gebruikte om voornamelijk de belastingen vast te stellen en betalingen te registreren. Deze papieren neerslag zorgde ervoor dat de inning efficiënt kon gebeuren: men wist heel goed wie had betaald, en wie dat weigerde. Vanaf de achttiende eeuw leidden de experimenten tot een efficiënte en regelmatige, jaarlijkse inning van belastingen.

Om de inning in de praktijk efficiënt te kunnen organiseren, werd de binnenstad net voor of in 1686 ingedeeld in acht wijken, en het Schependom in drie buitenwijken. Het Schependom was het gebied dat buiten de vesten lag. Het behoorde nog tot het ressort van het stadsbestuur, maar had buiten de (steen)wegen met lintbebouwing een duidelijk agrarisch karakter. De Kortrijkse schepenen bezochten in 1686 de huizen in de binnenstad en het Schependom buiten de vesten om de jaarlijkse huurwaarde van gebouwen en percelen vast te stellen.¹⁰ Een landmeter hielp hen bij de opmeting van de stukken land in het Schependom, omdat daar de belasting werd geheven op de oppervlakte van de grond. Het resultaat van de schouwingen was een legger met daarin alle huizen of gronden, hun eigenaars en bewoners en een schatting van de huurwaarde. Soms werd de naam van het huis of een herberg vermeld. Dergelijke leggers werden gemaakt in 1686, 1717, 1726, 1760 en 1788 (tabel 1). Om percelen en gebouwen in de buitenwijken gemakkelijker te kunnen situeren, kreeg Albert de Bersacques, gezworen landmeter van de kasselrij Kortrijk, in 1686 de opdracht om ten minste zes figuratieve kaarten van deze gebieden op te maken. De rol van de landmeter was in deze niet onbelangrijk. Het waren immers zijn opmetingen die aan de basis lagen voor de berekening van de huisgelden. De kaarten werden later compleet onterecht uit hun context weggerukt en ondergebracht in de verzameling *Kaarten en Plattegronden* van het Kortrijkse stadsarchief.¹¹

Tabel 1. Overzicht van de leggers met de schattingen van de huurwaarde per gebied.

	1686	1717	1726	1760	1788
Binnenstad			466		
Schependom buiten de vesten	784	433	466	4692 ¹²	
Op de plaats van de versterkingen¹³					750/001

De eerste legger, opgemaakt in 1686, bestaat uit losse katernen per wijk en vermeldt geen straten en huisnummers. Toen de huurwaarden in 1717 geactualiseerd werden, gaven de schepenen opdracht tot de aanleg van een nieuwe legger waarin ditmaal wel huisnummers per wijk, maar nog steeds geen straten opgetekend werden.

Het toekennen van huisnummers aan huizen gebeurde ondertussen ook in andere steden, omdat de informatie verkregen werd door de eigenaars langs een parcours door-

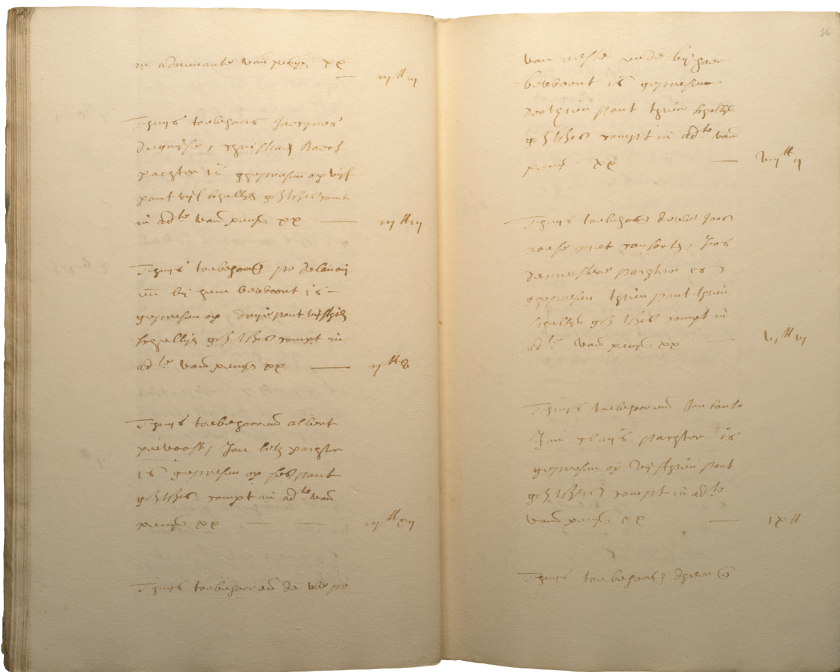
⁹ RAK, OSAK, nr. 970: jaarlijkse bekendmakingen van het stadsbestuur inzake de inning van het huisgeld.

¹⁰ RAK, OSAK, nr. 12107: proces-verbaal van het onderzoek voor burgemeester en schepenen van Kortrijk van de huizen en de landen in het schependom met het oog op de vaststelling van de huisgelden.

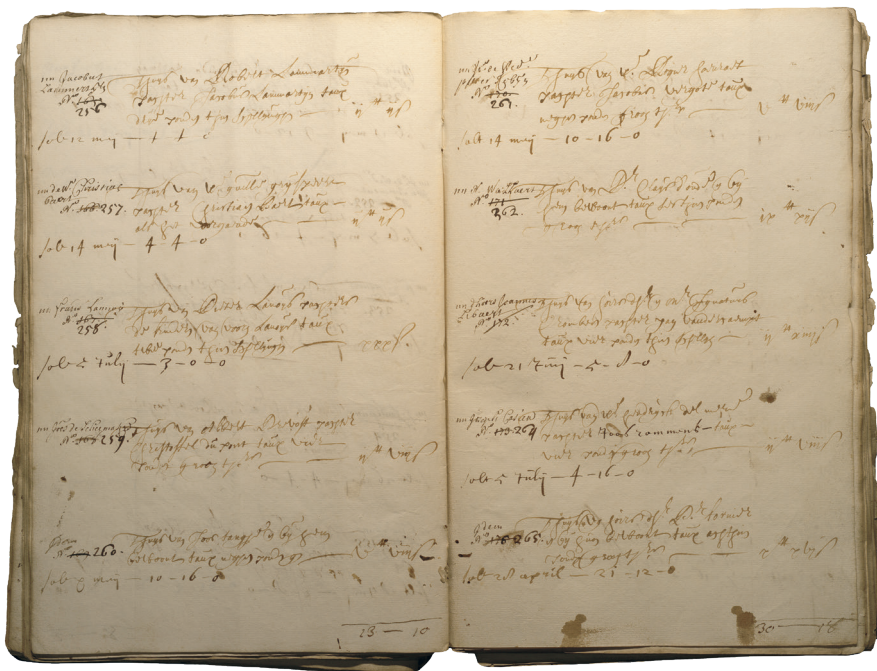
¹¹ RAK, *Verzameling Kaarten en Plattegronden*, nrs. 55-60.

¹² De legger voor de huizen in de binnenstad werd sinds 1726 niet meer aangepast, dus bleef de legger uit 1726 de basis voor het inningsregister van 1761.

¹³ Dit zijn gronden die vrijgemaakt werden na de sloop van de stadsversterkingen. Deze gronden werden verkocht aan particulieren, waarna er ook belastingen op werden geheven.

Legger met inningsregister (1686). Elk artikel bevat per woning de naam van de eigenaar, de bewoner en de geschatte huurwaarde (Rijksarchief Kortrijk, Oud Stadsarchief Kortrijk, nr. 784).

Legger met inningsregister (1717). In deze legger werden voor het eerst eigendomsmutaties geregistreerd (Rijksarchief Kortrijk, Oud Stadsarchief Kortrijk, nr. 433).

heen de wijk te ondervragen.¹⁴ Het is vooralsnog onduidelijk hoe de Kortrijkse stedelijke administratie in 1717 wist waar een bepaalde woning gesitueerd was. Wel is zeker dat de ambtenaren straatzijde na straatzijde afgingen. Waarschijnlijk volgden ze een vaste route doorheen de wijk en beschikten ze over een hulpinstrument voor de consultatie van de leggers, zoals een inhoudstafel waarin werd aangeduid welke huisnummers tot welke straten en/of wijken behoorden. Latere registers bevatten zo'n inhoudstafel. De leggers van 1686 en 1717 werden tegelijkertijd gebruikt als legger én inningsregister. Na het betalen van het bedrag door de eigenaar werd de vermelding doorgestreept.

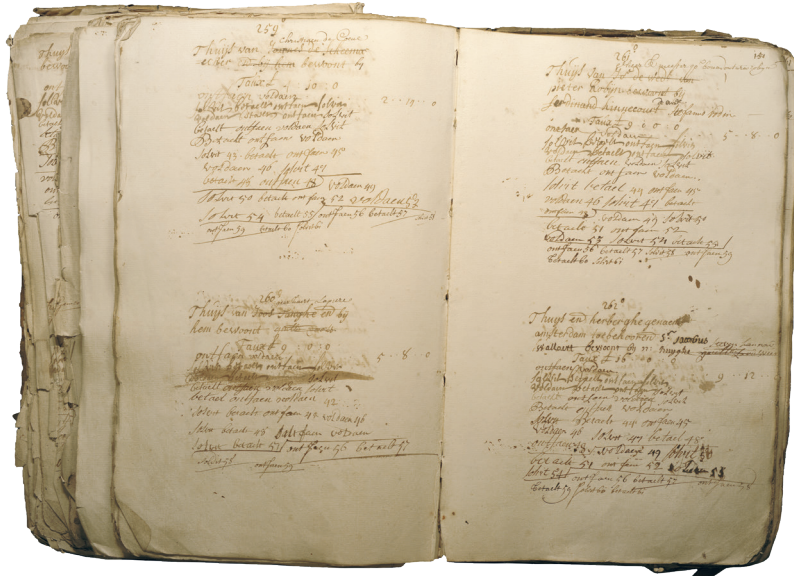
Tabel 2. Overzicht van de registers gebruikt voor de inning van de huisgelden, per gebied en wijk.

Wijk	Inventarisnummers van de inningsregisters					
	1686	1717	1727	1761	1788	
Binnenstad	784	433	337			
Heilige Geest					339	
Sint-Franciscus						
Amazonië					254	
Sint-Elooi						
Sint-Niklaas					342	
Sint-Maarten						340
Sint-Joris						
Schependom buiten de vesten			331	306		
Op de plaats van de versterkingen					289	

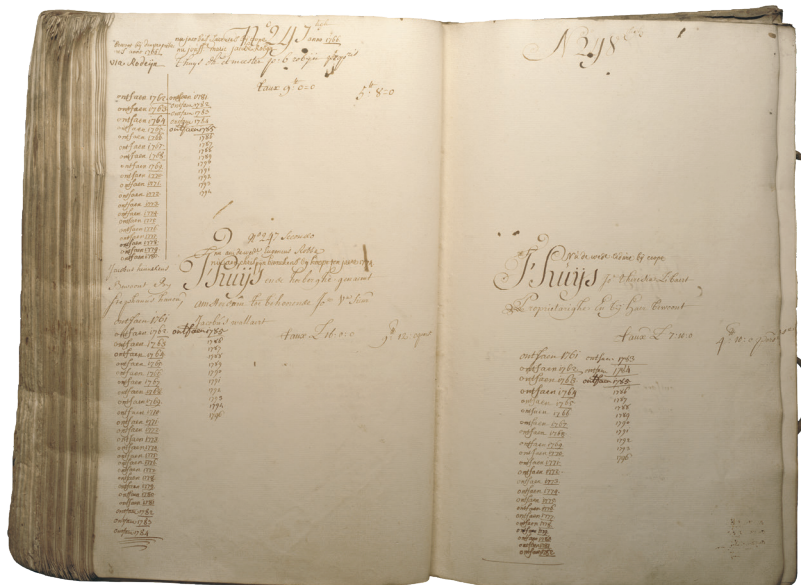
Vanaf 1726 ontstaan er nieuwe bronnenreeksen door de systematische, jaarlijkse inning van de huisgelden. Op basis van de legger die in dat jaar werd opgesteld, werden voor de binnenstad twee verschillende inningsregisters gemaakt, die werden bijgehouden van 1727 tot 1760 (tabel 2). In elk register vinden we informatie over telkens vier van de acht wijken uit de binnenstad. Een derde register bevat informatie over onroerende goederen in de buitenwijken. In de registers kreeg elk onroerend goed een halve pagina toegewezen. Deze registers bevatten een inhoudstafel met alle straten, om het zoeken naar een bepaald onroerend goed te vergemakkelijken. De vermelde gegevens per woning zijn de naam van de eigenaar en/of de bewoner en een bedrag: de schatting of *taux* van het huisgeld. Bij elke betaling schreef de ontvanger het jaar met daarnaast *ontfaen*, *solvit* of *betaelt* op. Als een huis van eigenaar of bewoner veranderde, werd die oude naam doorgestreept en vervangen door de naam van de nieuwe eigenaar of bewoner.

Door plaatsgebrek in de bestaande registers, werden vanaf het inningsjaar 1761-1762 per twee wijken nieuwe registers opgesteld. De huizen behielden dezelfde huisnummers als in de oude registers, maar de straten werden niet meer vermeld. De stratenlijst uit het oude register moet daarom eerst geraadpleegd worden om de huizen terug te vinden. Huizen die sinds 1726 afgebroken waren, werden in de oude registers doorgestreept, nieuwe huizen kregen een apart blad dat tussen het boek werd gestoken. Als een huis werd gesplitst of

¹⁴ GAUTHIEZ B. & ZELLER O., *Ordre textuel et ordre spatial à Lyon à l'époque moderne. Du parcours de visite au rôle nominal, une spatialité implicite*, in *Histoire & Mesure*, 2010, XXV, p. 107-230.

Inningsregister voor de wijken Amazonië, Heilige Geest, Sint-Elooi en Sint-Franciscus (1727-1760). In deze eerste aparte inningsregisters vinden we kadastrale informatie van telkens vier wijken uit de binnenstad. De systematische inning vindt duidelijk een schriftelijke neerslag in de registraties van betaling. De eigendomsmutaties worden opnieuw aangegeven (Rijksarchief Kortrijk, *Oud Stadsarchief Kortrijk*, nr. 337).

Inningsregister voor de wijken Heilige Geest en Sint-Franciscus (1761-1796). In de recentste inningsregisters vinden we informatie over telkens twee wijken uit de binnenstad. De betalingen en eigendomsmutaties worden opnieuw, dit keer heel netjes, geregistreerd. Op elke bladzijde vinden we informatie over één huis. Splittingsingen (zoals hier links te zien) konden gemakkelijk worden opgevangen dankzij de vele ruimte die voorzien werd (Rijksarchief Kortrijk, *Oud Stadsarchief Kortrijk*, nr. 339).

eigendom werd van twee eigenaars, dan werd het blad ook gesplitst in twee kolommen. In de nieuwe registers van 1761-1762 kreeg elk onroerend goed een eigen bladzijde.

De stedelijke administratie koos ervoor om vanaf 1727 aparte inningsregisters bij te houden voor de binnenstad en het Schependom. Voor de opmaak van de nieuwe registers werd in 1760 enkel de huurwaarde van de gronden en huizen buiten de vesten opnieuw geschat, omdat daar sinds 1726 verschillende stukken grond verdeeld of samengevoegd waren. In 1788 gaven de schepenen de opdracht om een nieuwe legger te maken voor de huizen die werden gebouwd op de plaats van de oude versterkingen. Het ging om huizen bij de stadspoorten, op het Buda-eiland, bij het Plein in Overbeke, langs de Leie en andere plaatsen waar versterkingen werden afgebroken. Voor het eerst werden gebouwen of stallen op deze percelen in de schatting inbegrepen.

Het huisgeld werd zeker tot het einde van de achttiende eeuw geïnd, maar het bijhouden van de nieuwe eigenaars en bewoners stopte in 1785. Waarom dat gebeurde, is onbekend. De bewoners en eigenaars voor de periode 1785-1796 blijven dus in principe onbekend. Om de hiaten in te vullen moet toevlucht worden gezocht in bijvoorbeeld de zekerboeken of de reeks *akten en contracten*.¹⁵

De registers van de huisgelden in de praktijk

In 1686 begon de schatting van de jaarlijkse huurwaarden van alle gebouwen of percelen in de binnenstad en alle gronden binnen het Schependom. Het stadsbestuur nam deze eerste algemene schatting heel ernstig. Daar getuigen het logisch ingedeelde register op basis van een nieuwe wijkindeling en de bijgevoegde figuratieve kaarten van de gebieden buiten de stadsmuren van.¹⁶ In 1717 volgde het tweede register, maar pas vanaf 1726 duiken verschillende aan elkaar gelinkte reeksen op. Het stadsbestuur besliste om vanaf dan de legger met de schattingen en het inningsregister, dat hét gebruiksvoorwerp binnen de reeks werd, te gaan splitsen. Dit luidde een nieuw tijdperk in voor de inning van de huisgelden. Het spoor naar de officiële beslissing van het stadsbestuur om de huisgelden systematisch te innen, zijn we dan wel bijster geraakt, maar het moet ergens vóór 1726 gebeurd zijn.¹⁷ Het jaar hierna werden de nieuwe inningsregisters al in gebruik genomen.

De inning van de huisgelden verliep steeds op gelijkaardige wijze. Het stadsbestuur maakte bekend wie dat jaar de ontvanger was en waar zijn woning was, want daar moesten de huisgelden betaald worden. Dit gebeurde vaak tussen april en september. Een inningsjaar liep over twee verschillende jaren. Het laatste jaar waarin de huisgelden werden geïnd was 1796-1797 (aanslagjaar 1796). De bekendmakingen werden gepubliceerd aan de pui van het stadhuis en aangeplakt op vier verschillende plaatsen in de stad. In 1739 gebeurde dat aan het stadhuis, het kasselrijhuis, aan de Sint-Maartenskerk en aan de Doornikpoort. Een bellenman maakte het bericht bekend aan wie niet kon lezen. Die ging logischerwijze naar drukke plaatsen in de stad, zoals de Broel, de Wijngaardstraat en de Onze-Lieve-Vrouwestraat, en buiten de stadspoorten.¹⁸ Hierdoor kon niemand beweren dat hij of zij niet op de hoogte was van de start van het nieuwe belastingjaar, en had de innende administratie een stok achter de deur.

¹⁵ RAK, OSAK (Akten en Contracten), nrs. 150-152: akten en contracten 1785-1796.

¹⁶ Cf. infra.

¹⁷ Het Gentse stadsbestuur vaardigde in 1696 een ordonnantie uit die de definitieve opdracht voor het opstellen en de ingebruikname van registers van de huisgelden gaf. In 1701 werden die uiteindelijk in gebruik genomen. CHARLES, *De Gentse registers van het huisgeld*, p. 38-42.

¹⁸ RAK, OSAK, nr. 970: jaarlijkse bekendmakingen van het stadsbestuur inzake de inning van het huisgeld.

Terwijl de legger met de taxaties zelf in het stadhuis bleef, bewaarde de ontvanger van de huisgelden de inningsregisters in zijn eigen woning. Zo snel mogelijk na afkondiging dienden de belastingplichtigen bij hem langs te gaan om het huisgeld te betalen. De eigenaar en de huurder van een pand betaalden elk de helft, al kon de eigenaar ook de helft van de huurder voorschieten, zodat de huurder wat later in het jaar dit bedrag kon terugbetalen aan de eigenaar. Wie niet betaalde, kwam op een lijst met wanbetalers terecht.¹⁹ Wie wel betaalde, kreeg een ontvangstbewijs. In de registers van inning werd bij het onroerende goed dan *ontvangen* geschreven. Het ontvangstbewijs diende men het jaar erop opnieuw mee te nemen als bewijs voor de betaling van het jaar voordien.²⁰ De bekendmakingen, de registers, de figuratieve kaarten van de gebieden buiten de stadsvesten, de lijsten met wanbetalers en de productie van betaalbewijzen zorgden samen voor een efficiënte inning van de belasting: een goed geoliede machine.

De stad verpachtte verschillende ontvangerschappen, bijvoorbeeld voor de inning van de bier- en wijnaccijnzen. De inning van de huisgelden werd echter wellicht door de stad zelf georganiseerd.²¹ De rol van de ontvanger van de huisgelden was belangrijk omdat hij de belasting in de eigen woning inde, en op het einde van het inningsjaar rekeningschap diende af te leggen aan de stadsmagistraat. Hij, en hij alleen, was verantwoordelijk voor de volledigheid van het vooropgestelde bedrag dat dat jaar geïnd moest worden. Wanbetalers strooiden roet in het eten, want zij konden ervoor zorgen dat de ontvanger in de problemen kwam: als het bedrag op het einde van het inningsjaar niet werd gehaald, werd de ontvangende ambtenaar verplicht om de rest zelf aan te zuiveren. Het stadsbestuur was op deze manier zeker van een continue instroom van financiële middelen, waardoor het haar aandeel in de vorstelijke bede snel kon 'doorstorten'. Of de ontvangers deze uitdaging met al zijn risico's vrijwillig aangingen, is nog niet duidelijk. Waarschijnlijk waren er toch een aantal voordelen verbonden aan deze nering. Mogelijk hielden zij er na goede afloop een mooi bedrag aan over, of was het een manier om in de stedelijke administratie terecht te komen. Verder onderzoek zou dat kunnen uitwijzen.

Omdat het een belasting betreft, kan het financiële aspect en de onvermijdelijke druk die ze op de inwoners uitoefende moeilijk genegeerd worden. Het te betalen bedrag was vijf procent van de jaarlijkse huurwaarde, maar het huisgeld was zeker niet de enige belasting die tijdens de zeventiende en achttiende eeuw werd geïnd.²² Al vanaf de eerste inningen probeerden voornamelijk religieuze orden tevergeefs om een vrijstelling tot betaling te bekomen. Deze protesten resulteerden in meerdere procesdossiers.²³ Elders gebeurde

¹⁹ RAK, OSAK, nr. 6657: stuk in verband met de nering van het huisgeld.

²⁰ RAK, OSAK, nr. 6500: stukken betreffende de huisgelden. Ontvangsten en klacht van De la Roiijere.

²¹ LANNON P., *Stedelijke administratie en archiefvorming in Kortrijk. Een doorlichting van het Oud Stadsarchief en een ontwerp van archiefschema*, onuitgegeven masterproef Vrije Universiteit Brussel, Brussel, 2012, p. 41-42.

²² Over belastingen, zie onder andere MADDENS K., *De bedden in het graafschap Vlaanderen tijdens de regering van Keizer Karel V (1515-1550) (Standen en Landen, LXXII)*, Heule, 1978; VAN ISTERDAEL H., *Financiële en fiscale factoren als basis voor machtsposities in plattelandsgemeenschappen*, in *Les structures du pouvoir dans les communautés rurales en Belgique et dans les pays limitrophes (XIIe-XIXe siècles)*. Actes 13e colloque international Spa. 3-5 sept. 1986, Brussel, 1988; BUNTINX W., *Het transport van Vlaanderen (1305-1517): bijdrage tot de geschiedenis van de financiële instellingen van het Graafschap Vlaanderen*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent, Gent, 1965.

²³ RAK, OSAK, nr. 5725: militaire logementen en afkoop ervan met huisgelden. Verzet en vrijstellingen: bv. RAK, OSAK, nr. 5817: Onze-Lieve-Vrouwehospitaal. Advies van het stadsbestuur in verband met een verzoek tot vrijstelling van het huisgeld.

dat namelijk wel.²⁴ Hun klachten kwamen na 1726 niet meer voor, want religieuze orden werden uiteindelijk vrijgesteld van betaling. Protest door particulieren bleef echter geregeld opduiken, wat er dus toch op wijst dat het betalen van dit bedrag niet voor de hand lag. Dit soort protest had, in tegenstelling tot dat van de religieuze orden, veel te maken met eventuele herberekeningen van het huisgeld. Het bedrag hing af van de jaarlijkse huur-opbrengsten. Vanaf de tweede actualisering, in 1726, dienden de belastingplichtigen bijna dubbel zoveel belastingen te betalen als voorheen.²⁵ Mogelijk was die stijging het resultaat van muntdevaluatie, wat de waarde van het oorspronkelijke bedrag deed dalen.

Ook andere aanpassingen betreffende de belastingsaanslag werden met argusogen bekeken. In 1773 schreef de verontwaardigde Jan Baptiste de la Royère, een Kortrijkse koopman, een verzoekschrift naar het stadsbestuur. Tot zijn ongenoegen bleek het te betalen huisgeld, verbonden aan twee eigendommen in de Hazelaarstraat, verhoogd. Het betrof een tweewoonst: een huis en erf door hem bewoond en gebruikt, en een tweede woning die uitkwam in diezelfde straat. Sterk benadrukkend dat hij elk jaar braaf betaalde en erop vertrouwde dat het hetzelfde bedrag zou blijven, schreef hij dat hij niet op de hoogte was van de verhoging van het huisgeld dat hij moest betalen. Ontvanger Cornelis Steur, tevens beëdigd landmeter, had de taxatie herzien op vraag van de schepenen. Het deel van de tweewoonst dat niet door hem bewoond werd, was verdeeld in zes kamertjes die door armen bewoond werden. Volgens De la Royère diende hiermee rekening gehouden te worden: de pacht was immers minder dan gebruikelijk voor een kamer, en dus wou hij minder huisgeld betalen “*want het is wel seker dat diergelijcke woonstens maer door aerme ende geringe personen geoccupeert en worden, ja, soo vele gebruyckt worden bij forme van aelmossen als ten titel van pachte: emmers de twee van de selve ses woonstens sijn gratis gelaten aen twee geringe personen voor de tijdt van hun leven.*”²⁶ Het is onbekend of zijn smeekbede werd verhoord. Die kans is eerder klein, want de taxatie hield rekening met de verwachte huurwaarde, en niet met eventuele filantropie van de kant van de verhuurders.

De Kortrijkse wijkindeling

De onderverdeling van de stadsruimte gebeurde op verschillende niveaus: wijken, buurten, straten en gebouwen (aangeduid met een huisnummer), en de meeste informatie werd op het niveau van de wijken verzameld, door van deur tot deur te gaan.²⁷ De inning van het huisgeld ging hand in hand met de invoering van een nieuwe wijkindeling van de stad. De stedelijke administratie besloot om de binnenstad in acht nieuwe wijken in te delen. Dit gebeurde omdat de oude wijkindeling, die al in de zestiende eeuw in gebruik werd genomen, een efficiënte inning van belastingen bemoeilijkte. Het aantal huizen binnen de grenzen van de elf oude wijken in de binnenstad varieerde namelijk van enkele tientallen tot enkele honderden. Vooral de wijken Overleie en Overbeke barstten stilaan uit hun voegen. Het kostte de wijkpresident en wijkhoofden van deze wijken veel meer moeite om alles te bolwerken. In hun zoektocht naar efficiëntie vond het stadsbestuur dus een oplossing in de herverdeling van huizen en inwoners.

²⁴ GAUTHIEZ & ZELLER, *Ordre textuel et ordre spatial à Lyon*, p. 211.

²⁵ De geschatte huurwaarde van een huis in de Wijngaardstraat steeg bijvoorbeeld van 4 ponden en 16 schellingen in 1716 naar 7 ponden in 1726. Dit bedrag bleef hetzelfde in 1760. Zie D’HAENE E., *De bouw- en bewoningsgeschiedenis van Wijngaardstraat 10 in Kortrijk*, in *De Leiegouw*, 2019, LXI, p. 43-58.

²⁶ RAK, OSAK, nr. 6500: stukken betreffende de huisgelden. Ontvangstbewijzen en klacht van De la Roijere.

²⁷ GAUTHIEZ & ZELLER, *Ordre textuel et ordre spatial à Lyon*, p. 207-211.

In tegenstelling tot wat eerder gedacht werd, is het niet zo dat de nieuwe wijken de oude vervingen: ze werden beiden naast elkaar gebruikt, maar in een ander kader (tabel 3). De oudste wijkindeling werd pas tweeënhalve eeuw na de eerste praktische toepassing ervan, voorgoed verlaten. Al zeker sinds de vijftiende eeuw kregen een aantal gebieden een naam: dit was bijvoorbeeld het geval bij Overleie en Overbeke. Tijdens de zestiende eeuw legde het stadsbestuur de grenzen van veertien wijken vast: elf binnen de vesten en drie buiten de vesten maar nog binnen het Schependom. Een deel van de namen van de wijken komt al voor sinds de vijftiende eeuw, maar de indeling zelf werd gebruikt van de zestiende eeuw tot het einde van de achttiende eeuw. De ambtenaren gebruikten de oudste indeling vooral in juridische documenten en voor het bijhouden van kadastrale informatie. Deze documenten maakten deel uit van reeksen gevormd voor of ten tijde van de invoering van de oude wijkindeling. De nieuwe wijkindeling werd vanaf het vastleggen ervan voornamelijk gebruikt voor het innen van belastingen het uitvoeren van tellingen en het inkwartieren van soldaten.

Tabel 3. Overzicht van het gebruik van de wijkindelingen in bronnenreeksen.

Gebruikt in de zekerboeken	Gebruikt in de registers van de huisgelden
Akten en Contracten (schepenakten)	Registers van grondbezit (1806-1835)
Stukken betreffende openbare verkopen	Registers van mutaties (1801-1826)
Hypotheekregisters	Rol van de grondbelastingen (jaar 5, 1797/1798)
Notariële minuten	Bevolkingsregister van 1799
Gerechtelijke archieven	Registers van de wachtgelden
Weesboeken en staten van goed	Inkwartieringslijsten
	Stukken betreffende de bevolkingstelling van 1698
	Bouwvergunningen

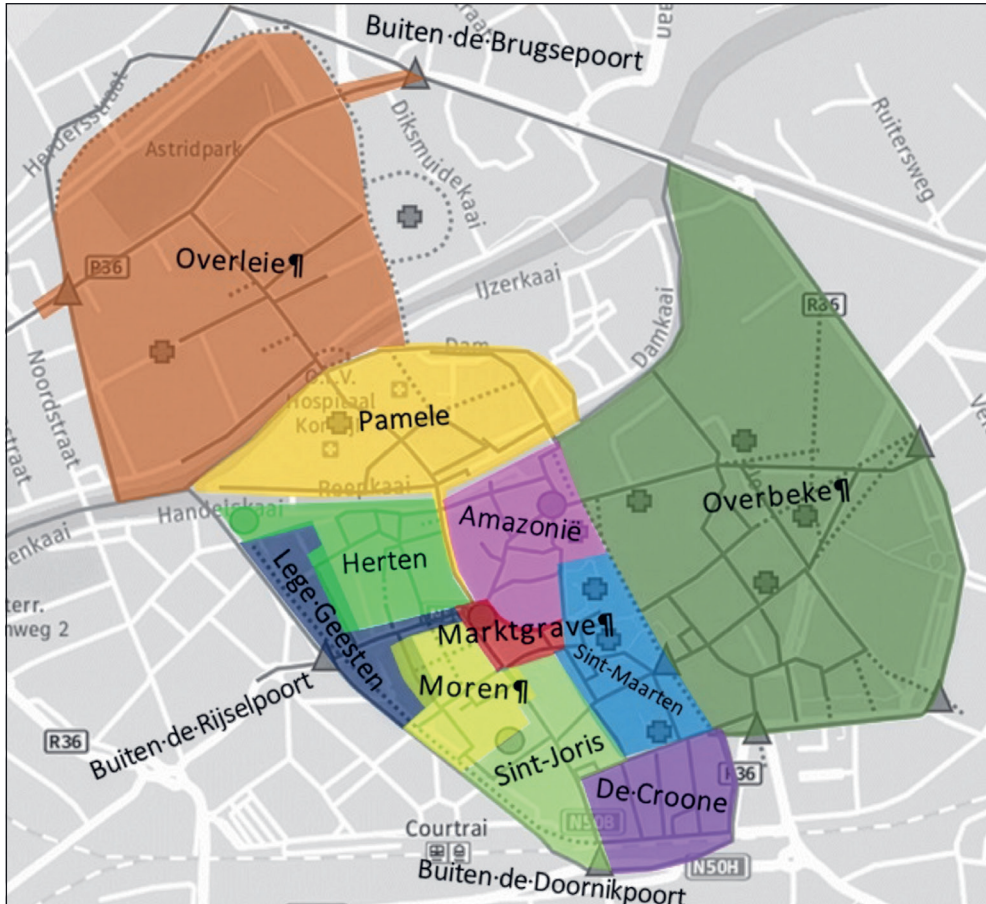
De administratie gebruikte al langer afgebakende wijken voor de inning van belastingen. Gebruikers van onroerende goederen dienden in de tweede helft van de zestiende eeuw op verzoek van de hertog van Alva twintig procent van de jaarlijkse huurwaarde op te hoesten: de zogenaamde vijfde penning. Dit gold zowel voor gebruikers van huizen, landerijen, molens en de renten die daarop rustten. De voorwaarden voor deze belasting werden in de fiscale hervorming van 1571 definitief vastgelegd en de inning ervan gebeurde in Kortrijk in 1577 en 1586. Indien het om een verhuurd goed ging, dan was het de huurder die moest betalen. Het exacte bedrag hing af van de geschatte huurwaarde van de eigendom. Hoe dan ook moesten ook de Kortrijkzanen ten minste twee keer deze belasting betalen. Het ging toen om een eenmalige inning, en niet om een bedrag dat op gezette tijden betaald diende te worden, in tegenstelling tot de huisgelden.²⁸

De nieuwe wijkindeling die in de jaren 1680 ontstond, werd ook voor de inning van andere belastingen aangewend, zoals het wachtgeld. In 1768 koos de stedelijke administratie ervoor om deze nieuwe belasting in te voeren om de burgerwacht te financieren. De geïnde bijdragen voor deze belasting werden bijgehouden in acht registers, één per wijk; de adjudant en korporaals van de burgerwacht zorgden ervoor dat de bedragen werden opgehaald in de verschillende wijken.²⁹ Omdat de inwoners of huizen gelijk verdeeld werden onder de wijken, was het werk eerlijk verdeeld. De nummers die bij de belastingplichtigen staan, stemmen overeen met de huisnummers zoals die gebruikt werden voor de inning

²⁸ DENEWETH (ed.), *Een huis in Brugge*, p. 54-55.

²⁹ LANNON, *Stedelijke administratie en archiefvorming in Kortrijk*.

van de huisgelden. Het gezinshoofd wordt telkens vermeld, met daarbij huisnummer en het verschuldigde bedrag. Als de bewoners arm waren, werd dit ook aangegeven. In dat geval diende het gezinshoofd niets, of slechts één of twee stuivers betalen terwijl het wachtgeld meestal drie of vier en maximum zes stuivers bedroeg.

De oude wijkindeling, gebruikt in de zekerboeken (vanaf ca. 1586).

Voor andere, niet-fiscale doeleinden deed de administratie een beroep op de nieuwe indeling van de stad. In de hierna genoemde twee gevallen gingen de wijkpresidenten en/of hun wijkhoofden van deur tot deur. Een eerste casus betreft de opstelling van achttiende-eeuwse inkwartieringslijsten voor soldaten. Met dit doel bezochten het stadsbestuur en een verantwoordelijke van het regiment alle huizen in de stad. Hierbij duidden ze aan hoeveel soldaten per huis konden logeren, rekening houdend met de grootte van de huizen en de gezinnen die er woonden. Deze visite werd overgedaan telkens er troepen wilden logeren.³⁰ In oorlogstijden, zoals tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748), werd een register aangelegd met daarin de inkwartieringslijsten. Tijdens andere periodes bleef het bij losse documenten. De soldaten en officieren die geen slaappleats vonden in de overvolle

³⁰ RAK, OSAK, nr. 5717: stuk i.v.m. de vernieuwing van het inkwartieringsregister 1742.

kazernes kregen op deze manier een logementsplaats aangewezen. Pas na het opstellen van een staat van alle huizen in de wijken kon overgegaan worden tot het opstellen van de inkwartieringslijsten.³¹ In sommige van deze lijsten worden wijken en straten, en zelfs straatkanten van elkaar onderscheiden.³²

Zekerboek voor de wijken De Croone, Sint-Joris en Buiten de Doornikpoort (1586-1797). Op de linkerpagina zien we de opeenvolgende geregistreerde eigendomsmutaties van De Croone, huisnummer 44 (Wijngaardstraat 8) opgelijst. Na enige tijd ontstond er plaatsgebrek, waarna er losse stukken tussen het register werden gevoegd (Rijksarchief Kortrijk, *Oud Stadsarchief Kortrijk*, nr. 3959).

Een tweede casus betreft de bevolkingstellingen. Van 28 november tot 6 december 1698, bijvoorbeeld, kregen alle Kortrijkzanen bezoek van stedelijke ambtenaren die in navolging van een ordonnantie van de centrale overheid zicht probeerden te krijgen op de inwoners en graan en peulvruchten in hun bezit. De Negenjarige Oorlog was net afgelopen, en op deze manier wou de overheid te weten komen hoe het gesteld was met de inwonersaantallen en de resterende levensmiddelen. Het resultaat was een lijst met per wijk de gezinshoofden, het aantal personen in het huishouden en de hoeveelheden tarwe, rogge, wintergerst, boekweit, bonen, haver en erwten die ze bij hen thuis aantroffen. In totaal woonden binnen de stadsmuren 2055 gezinnen met in totaal 9865 personen.³³

³¹ RAK, OSAK, nr. 4479: aantekenboek van militaire logementen.

³² RAK, OSAK, nr. 1018: inkwartieringslijsten: winterkwartier. Lijsten per wijk, straat en huis. 1653; RAK, OSAK, nr. 5754: staat van huizen in de wijk Amazonië.

³³ “Na ordonnantie vande hove aen ons ghesonden by brief van 19. ontfanghen den 24 november lestleden, hebben wij door ghecommiteerde uyt ons collegie ghedaen het ondersouck vande quantiteit ende specien van graen, oock vande huyshouden ende persoons binnen dese stadt, ende hebben bevonden twee duysent 55 families, bestaende in neghen duysent aht hondert 65 personen. Ghesonden den 7de decembre 1698”. RAK, OSAK, nr. 3566: bevolkingstelling (1698).

Een laatste grotere reeks waarin verwijzingen naar deze nieuwe wijken staan, zijn bouwaanvragen, die voornamelijk dateren uit de periode 1767-1792. De procedure schreef voor dat de bouwheer zich met een verzoekschrift tot het stadsbestuur moest richten. Bij dit verzoekschrift hoorde ook een bouwplan, waarop het stadsbestuur haar antwoord noteerde. Heel weinig dossiers – aanvragen met het bouwplan erbij – bleven bewaard, in tegenstelling tot de bijna tweehonderd afzonderlijke bouwplannen, voornamelijk gevelplannen. Deze werden waarschijnlijk niet om de esthetische kwaliteiten bewaard, maar slechts om het oorspronkelijke en goedgekeurde plan te vergelijken met het uiteindelijke resultaat. Bouwplannen werden na het noteren van de naam, plaats en datum van toelating opgeborgen als bewijsmateriaal. Op enkele gevelplannen noteerde een ambtenaar de naam van de wijk, mét huisnummer, om het huis nader te specificeren.

In de zestiende eeuw werd dus al eerder een wijkindeling vastgelegd. Bepaalde wijknamen stamden zelfs al uit de veertiende eeuw. Na de invoering van de wijkindeling, gebruikt in de registers van de huisgelden, werd deze oude wijkindeling nog steeds gebruikt. Dat gebeurde vooral in juridische documenten en voor het bijhouden van kadastrale informatie, voornamelijk in de zekerboeken.

Een andere Kortrijkse prekadastrale reeks: de zekerboeken

Vanaf het einde van de zestiende eeuw – nog voor de inning van het huisgeld – tot het einde van de achttiende eeuw hielden stedelijke ambtenaren de kadastrale informatie bij van alle huizen in de binnenstad en in het Schependom. Dit gebeurde in de zogenaamde *zekerboeken*. Het is nog onduidelijk waar de naam precies vandaan komt, maar elders werden soortgelijke registers ook *wijkboeken* genoemd. Waarschijnlijk verwees de term *zekerboek* naar rechtszekerheid. Klerken van steden en dorpen in Holland moesten al na het plakkaat van Filips II van 9 mei 1560 een register bijhouden waarin ze alle hypotheke en transacties van vastgoed noteerden. In datzelfde jaar legden de klerken in de stad Leiden een nieuw *waarboek* aan. Deze Hollandse registers werden echter niet geografisch ingedeeld. Vanaf 1585, in het Leidse *register vetus*, konden inwoners uitzonderlijk wél per perceel opzoeken doen. In Middelburg duurde het tot 1597 voor er dergelijke registers per wijk in gebruik werden genomen. Het hoofddoel van deze registratie van eigendomsoverdrachten was om rechtszekerheid te verkrijgen door het publiek maken ervan.³⁴

In verschillende Zuid-Nederlandse steden werden wijkboeken aangelegd. In Brugge ving die reeks aan in 1580, toen de stad in zes secties werd verdeeld. Op 21 november 1579 werd er via een hallegebod bekend gemaakt dat alle eigendomswissels en belastingen van onroerende goederen vanaf dat moment moesten geregistreerd worden in deze *registers van de zestendelen*.³⁵ Ook over de uitgebreide reeks Antwerpse wijkboeken is veel geweten. De 'officiële' reeks begint vanaf 1614 en bevat transacties voor de periode tot 1669. De periode 1670-1797 volgt in een tweede reeks. De registers zijn dankzij een resem nadere toegangen gemakkelijk te raadplegen.³⁶ De Mechelse wijkboeken (1646-einde van de achttiende eeuw) en de Leuvense sectieregisters (1675-1803) zorgden in die respectievelijke

³⁴ KETELAAR, *Archiving people*, p. 142-145.

³⁵ Ondertussen zorgde het platform *Kaart en Huis Brugge* al voor het gedeeltelijk transcriberen van de kadastrale informatie. Op hun website wordt de informatie zelfs gelinkt aan bestaande gebouwen. DENEWETH (ed.), *Een huis in Brugge*, p. 41-46.

³⁶ MARINUS, *Huizengeschiedenis in het Antwerpse Stadsarchief*.

steden voor de consistente optekening van de renten waarmee de onroerende goederen belast waren.³⁷

Bovendien wilden Zuid-Nederlandse stadsbesturen zich ervan verzekeren dat elke huiseigenaar zijn plichten nakwam, want heel wat huiseigenaars bleken de renten die op hun eigendommen rustten te verzwijgen. Hetzelfde gebeurde in Kortrijk, waar ze mogelijk geïnspireerd werden door de Brugse casus. Twee stedelijke ordonnanties, één uit 1585 en één uit 1586, verplichtten de gedrukte bekendmaking van de verkoop van huizen en de belasting ervan met renten en stelden een belasting in op de verkoop en bezwaring van onroerende goederen.³⁸ Mogelijk was er een link met de Opstand en de Val van Antwerpen (1584-1585): wie de stad wou ontvluchten in deze periode van onzekerheid, kon zijn of haar huis sneller van de hand doen door hypothecaire renten te verzwijgen. De stad gebruikte de zekerboeken dan als middel om controle uit te oefenen op haar inwoners en komaf te maken met dergelijke praktijken. De zekerboeken hadden, naast het optekenen van de renten, tegelijkertijd ook het doel de zogenaamde eigendomsmutaties van onroerende goederen te registreren. Op deze manier wist de magistratuur onmiddellijk wie welke goederen in zijn bezit had. Elk huis kreeg een blad of folio toegewezen waarop vanaf 1586 tot in 1797 alle eigendomswissels door erfenis, gift of verkoop werden bijgehouden. Daarbij werden alle hypothecaire rentes vermeld. Bij het vervallen van deze rentes werd de vermelding doorgestreept, met als bijschrift iets in de aard van 'gelost'.

Hoewel deze reeks een schat aan informatie bevat - zelfs meer dan de registers van de huisgelden - zijn er te veel beperkingen waardoor ze vaak niet als hoofdbron kunnen beschouwd worden voor historisch huizenonderzoek. Niet elk huis is te traceren en opzoeken zijn niet vanzelfsprekend. Ten eerste vanwege de problematische overlevering: de registers bleven immers niet bewaard voor alle wijken. Slechts drie boekdelen werden overgeleverd. De andere registers moeten ooit bestaan hebben, want in het zekerboek van Marktgrave wordt verwezen naar het zekerboek van de wijk Sint-Maarten, maar dat ontbreekt. Het onoverzichtelijke uiterlijk van de folio's vormt een tweede grote belemmering: omdat informatie eeuwenlang werd bijgehouden, raakte een pagina rond 1700 meestal volgeschreven waardoor de linkse pagina ook werd gebruikt, en er vaak losse stukken met 'recente' toevoegingen werden tussen gestoken. Afschriften van aktes werden als illustratie los bij de desbetreffende folio's gestopt. Soms werden de stukken vastgemaakt aan het blad met een speldje, maar dit gebeurde vaker niet dan wel. Nieuwe informatie werd door plaatsgebrek vaak tussen de lijnen of in de marge genoteerd. Daarnaast is het vaak een hele opdracht om de slordige handschriften te ontcijferen.

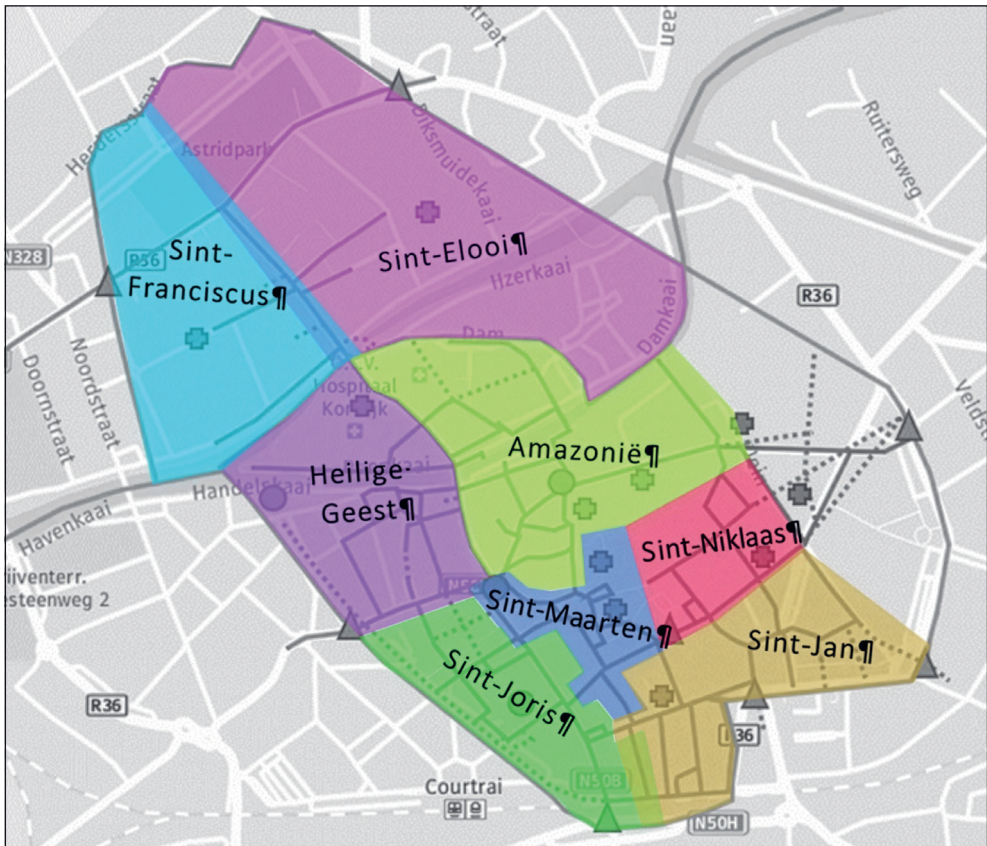
Net zoals de inningsregisters van de huisgelden waren het zeer duidelijk gebruiksvoorwerpen. Elke eigendomsmutatie of -verandering betreffende de renten moest geregistreerd worden door een ambtenaar. Ieder register bevat zo duizenden aantekeningen en werd door de eeuwen heen zeer frequent geconsulteerd. Het is dus niet verwonderlijk dat de boeken in een zeer slechte staat zijn. Bovendien ontbreken de boekbanden van twee van de drie zekerboeken. De registers zouden er zeker bij gebaat zijn om gedigitaliseerd of nader ontsloten te worden. Tijdens de achttiende eeuw zijn vooraan in de boeken lijsten

³⁷ VAN LANGENDONCK, *Handleiding voor historisch huizenonderzoek*, p. 36; FLIPKENS P., *De wijkboeken, met bedenkingen over instellingen en bureaucratisering tijdens het Oud Regiem en met een case-study Leuven (1674-1803)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling Katholieke Universiteit Leuven, Leuven, 1997.

³⁸ RAK, OSAK, nr. 1991: register politieke ordonnanties, f. 252r°-254r°.

toegevoegd met daarin de looprichting doorheen de oude wijken. Dit is tot nu toe het enige hulpmiddel om de zekerboeken sneller te kunnen raadplegen. Ze leveren voor de oude wijken Pamele, Marktgrave, Overbeke, De Croone, Sint-Joris en Buiten de Doornikpoort nochtans een volledig raamwerk van namen, en kunnen dus aangewend worden bij huizenonderzoek, maar ook bijvoorbeeld bij genealogisch, sociaaleconomisch of zelfs geografisch en archeologisch onderzoek.

Hoe ziet een folio uit zo'n zekerboek er uit? Op de rechterpagina staat bovenaan rechts het folio-nummer dat aan een onroerend goed werd toegewezen en in het midden de straatnaam en indien van toepassing de kant van de straat: zuid, noord, west of oost. De eerste vermelding, in hetzelfde handschrift, staat eronder, beginnend met om welk soort onroerend goed het gaat, meestal een huis en erf, met daarna de eerst bekende eigenaar van het pand. Daarna volgen de rentes die op dat moment bekend waren, en die daarom ook tot ver in de zestiende eeuw, en soms tot in de vijftiende eeuw teruggaan. Dan volgen samenvattingen van aktes met meestal de datum waarop de akte werd verleden. Het ging hierbij om verkopen, schenkingen, hypothecaire rentes, inbeslagnames en erfenissen.

De nieuwe wijkindeling, gebruikt in de registers van de huisgelden (vanaf ca. 1686).

Dit impliceert dat er, net zoals bij de registers van de huisgelden, een heel aantal bronnenreeksen, via het gebruik van diezelfde, oude wijkindeling, verbonden waren aan de zekerboeken. De boeken zijn een rijke bron van informatie, maar de vermeldingen van

eigendomsmutaties op zich zijn nogal summier. Ze vermelden enkel de nieuwe eigenaar, de reden en de datum van overdracht. Meer informatie over deze erfenissen, schenkingen, verkopen en renten is te vinden in de registers van akten en contracten, ook *wettelijke passeringen* genoemd. Dit zijn akten waarin contracten van privaatrechtelijke aard werden opgetekend en bekrachtigd door de schepenen, zoals verkoopcontracten. In deze akten werd een onroerend goed gelokaliseerd in een stadsdeel of wijk, of door de vermelding van de straatnaam.³⁹ In achttiende-eeuwse akten wordt het goed soms nader omschreven door het aangeven van de straatkant, het aanduiden van de burens of zelfs het vermelden van het folio in de zekerboeken.

Voor de registratie van beslissingen over hun onroerende goederen konden Kortrijkzanen tijdens het ancien régime naar de schepenen stappen, maar ook naar notarissen. Ze schakelden notarissen dan in om huwelijkscontracten, testamenten, verkoopaktes en pachtcontracten op te stellen. Testamenten en huwelijkscontracten kunnen interessante informatie bevatten over de eigendommen van de partij(en), verkoopaktes leggen de overdracht van het goed van de ene naar de andere eigenaar vast en de pachtcontracten leggen beslissingen tussen eigenaars en gebruikers of huurders vast. Notarissen verwezen in hun akten niet naar de zekerboeken, het omgekeerde gebeurde wél. Ze vermeldden de plaats van het onroerend goed door het aanduiden van de wijk, straat, soms de kant van de straat en de namen van de eigenaars van de aanpalende panden.

Een andere soort bron waarnaar wordt verwezen, zijn de weesakten die de veiligstelling van de nalatenschap van een overledene voor diens minderjarige kinderen tot doel hadden. In de losse staten van goed worden in een eerste hoofdstuk alle onroerende goederen en hypotheaire renten opgelijst, waarbij wordt verwezen naar het huisnummer dat gebruikt werd in de zekerboeken. Als een onroerend goed na het overlijden van de eigenaar overging op de partner en kinderen, zorgde een verwijzing naar de desbetreffende weesakte of boedelinventaris voor verheldering.

Afen toe duiken er inbeslagnames en openbare verkopen van huizen op. Een gerechtsofficier nam dan het goed in beslag en de schuldenaar moest verschijnen voor de vierschaar. De volgende stap was het opmaken van een *lettere vanden decrete*, of officiële verkondiging van de openbare verkoping bij decreet. De stedeknapen publiceerden het decreet en riepen het af in vierschaar. De vierschaar voerde een onderzoek naar de lasten van de schuldenaar en stelde een instelprijs in. De maandag na het verkondigen van de verkoping aan de Sint-Maartenskerk, na de zondagmis, werd het huis verkocht. De verschillende biedingen of 'verhogingen' werden opgeschreven door de schepenen: na het verlopen van de tijd was het goed bij "*lesten clop van den haemer*" voor de hoogstbiedende. De griffier bracht hiervan verslag uit in een akte van liquidatie.⁴⁰ De openbare verkopen en inbeslagnames werden geregistreerd in de zekerboeken aan de hand van de datum en de naam van de schout die het goed in beslag nam.

In de jaren 1630 liet het stadsbestuur registers opmaken met per huis de toen bekende hypotheaire renten die erop rustten. Het ging om geldleningen waarbij het huis als onderpand diende. Deze registers werden lang verward met de eigenlijke zekerboeken, die een totaal ander doel voor ogen hadden. De zekerboeken vermelden deze renten ook, maar gaan veel verder. In één hypotheekregister werden voor een korte periode de openbare verkopen bijgehouden. De registers werden dus zo goed als zeker gemaakt om een

³⁹ "*Op de Cornemarct inde Sack*". RAK, OSAK (Akten en Contracten), nr. 22, 1501-1504, f. 1 v° bis.

⁴⁰ Op basis van het onderdeel 'kosten' kon de procedure gereconstrueerd worden. RAK, OSAK, nr. 3293: liquidaties van huizen en erven.

overzicht te krijgen van de rentes op huizen in het kader van de openbare verkopen, omdat eigenaars regelmatig hun huis moesten laten verkopen omdat ze hun intresten niet meer konden betalen. Er kan aangenomen worden dat de hypotheekregisters gebaseerd werden op de zekerboeken zelf. Deze registers zijn voor alle wijken voorhanden, behalve voor Overbeke en een deel van de Sint-Joriswijk.

Nabeschouwing

Het onderzoek naar de Kortrijkse prekadastrale bronnen, niet alleen de registers van de huisgelden, maar ook de zekerboeken, staat nog in haar kinderschoenen. Deze bijdrage moet beschouwd worden als een eerste aanzet voor verder onderzoek naar de context van het ontstaan en het gebruik van de boeken, maar ook naar haar plaats binnen de archiefvorming door de stedelijke administratie. Waar haalde de administratie dat idee? Welke zijn verschillen met gelijkaardige bronnenreeksen in andere steden en hoe kunnen we deze verklaren? Hoe verliep de overgang van eenmalige inningen naar de systematische inning nu echt? Zitten er in het (voorlopig) ongeordende Oude Stadsarchief van Kortrijk nog reeksen die we kunnen verbinden met deze registers? En zullen de vermiste zekerboeken ooit nog opduiken?

De administratie en bestuurders toonden zich hervormingsgezind door de stad op een andere manier in te delen dan tot dan toe gebruikelijk was. De ontwikkeling van een nieuwe wijkindeling maakte niet per se komaf met de oude, die bleef bestaan en zorgde voor continuïteit, maar het wijst er wel op dat de stad op zoek was naar een efficiënte manier om op regelmatige wijze belastingen te heffen. Er werden duidelijk stappen gezet richting rationalisering, met de herordening van de stadplattegrond als gevolg. Oude registers van de huisgelden werden na een tijd afgesloten, de onroerende goederen in de stad werden herschat, waarna nieuwe boeken in gebruik werden genomen. Het aantal wijken dat in één register werd opgevolgd, daalde na elke actualisering. Ook de netheid nam toe. Dit alles stond in schril contrast met de zekerboeken, die met de dag chaotischer werden. Een zoektocht naar efficiëntie werd gecombineerd met pragmatiek.

Deze bundel verkent de rijkdom en complexiteit van documenttypes die ontstonden in stedelijke en familiale context in de vroegmoderne tijd. Vanuit een brontypologische benadering onderzoeken de bijdragen hoe uiteenlopende documenten – zoals stadsrekeningen, schepenregisters, resolutieboeken, brievenkopijboeken en receptenschriftjes – vorm kregen, gebruikt en bewaard werden, en hoe hun betekenis evolueerde doorheen de tijd. Documenten worden daarbij niet los van hun context bestudeerd, maar als onderdelen van bredere administratieve praktijken en maatschappelijke processen. Aandacht gaat uit naar de sociale en politieke omstandigheden waarin documenten werden opgesteld, hergebruikt of geherstructureerd, en naar de keuzes die archiefvormers, -beheerders en latere generaties maakten in functie van selectie, bewaring, ordening en ontsluiting.

De bijdragen in deze bundel kwamen tot stand naar aanleiding van twee studiedagen die in 2019 door het Rijksarchief werden georganiseerd in het kader van het BRAIN-be project TEMAS (Thesaurus of Early Modern Archival Sources). Ze illustreren hoe brontypologisch onderzoek bijdraagt aan een dieper inzicht in de historische en sociale context van archiefdocumenten, én hoe de combinatie van verschillende documenttypes nieuwe perspectieven kan openen, ook binnen multidisciplinair onderzoek.

Illustratie op de omslag: Trompe l'oeil-schilderij van Cornelis Brisé, 'Documenten betreffende de Thesaurie der Stad Amsterdam', 1656 (Amsterdam Museum, SA 3024).

